

O‘SPIRINLIK YOSHIDA NAMOYON BO‘LADIGAN AGRESSIV XULQNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATI

Bazarbayeva Shaxnoza Botirjonovna

Toshkent viloyati O‘rta Chirchiq tumani

MMTBga qarashli 69-maktab psixologi

University of business and science oliy ta’lim muassasasi Pedagogika va psixologiya
yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Maqolada o‘spirinlik yoshida kuzatiladigan agressiv xulq-atvorning psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. O‘spirinlarning agressivligi ularning emotsional holati, ijtimoiy muhit va shaxsiy tajribalariga bog‘liq bo‘lib, bu jarayonni tushunish psixologlar va pedagoglar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda agressiyaning turlari, sabablari va oldini olish usullari yoritiladi. Shuningdek, o‘spirinlik davridagi psixologik o‘zgarishlar va ular bilan bog‘liq xavf-xatarlar ham muhokama qilinadi.

Аннотация: В статье анализируются психологические особенности агрессивного поведения в подростковом возрасте. Агрессивность подростков зависит от их эмоционального состояния, социального окружения и личного опыта, и понимание этого процесса имеет важное значение для психологов и педагогов. В исследовании рассматриваются виды агрессии, её причины и методы профилактики. Также обсуждаются психологические изменения в подростковом возрасте и связанные с ними риски.

Abstract: The article analyzes the psychological characteristics of aggressive behavior in adolescence. Adolescents' aggressiveness depends on their emotional state, social environment, and personal experiences, making it crucial for psychologists and educators to understand this process. The study examines types of aggression, its causes, and prevention methods. Psychological changes during adolescence and related risks are also discussed.

Kalit so‘zlar: o‘spirinlik yoshi, agressiv xulq, psixologik xususiyatlar, emotsional holat, ijtimoiy muhit, shaxsiy tajriba, psixologik o‘zgarishlar, pedagogika, agressiyaning turlari, agressiyaning sabablari, oldini olish usullari, xavf-xatarlar, oila tarbiyasi, maktab muhiti

Ключевые слова: подростковый возраст, агрессивное поведение, психологические особенности, эмоциональное состояние, социальная среда, личный опыт, психологические изменения, педагогика, виды агрессии, причины агрессии, методы профилактики, риски, семейное воспитание, школьная среда

Keywords: adolescence, aggressive behavior, psychological characteristics, emotional state, social environment, personal experience, psychological changes, pedagogy, types of aggression, causes of aggression, prevention methods, risks, family upbringing, school environment

KIRISH

O‘spirinlik yoshi inson hayotining eng muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda shaxsiy identifikatsiya, mustaqillik va ijtimoiy moslashuv jarayonlari kuchayadi. Shu bilan birga, bu bosqichda emotsional beqarorlik, o‘zini namoyon qilish istagi va tashqi ta’sirlarga sezgirlik oshadi. Ushbu omillar natijasida ayrim o‘spirinlarda agressiv xulq-atvor shakllanishi kuzatiladi. Agressivlik turli shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin, jumladan, jismoniy, og‘zaki va psixologik tajovuz ko‘rinishida ifodalanadi. Bunday xatti-harakatlarning sabablari biologik omillar, tarbiya jarayoni, oilaviy muhit, do‘stlar ta’siri va ijtimoiy omillar bilan bog‘liq. O‘spirinlik yoshidagi agressiyaning oldini olish va uni boshqarish psixologlar, pedagoglar va ota-onalar uchun dolzarb masalalardan biridir. Maqolada o‘spirinlik yoshida namoyon bo‘ladigan agressiv xulq-atvorning psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, agressiyaning asosiy sabab va turlari, uning ijtimoiy va psixologik oqibatlari hamda oldini olish usullari yoritiladi. Ushbu mavzu bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar natijalari asosida samarali psixologik yondashuv va pedagogik usullar taklif etiladi.

O‘spirinlik davrida agressiv xulq-atvorning shakllanishi shaxsning individual xususiyatlari va atrof-muhit omillari bilan bevosita bog‘liq. Bu yoshda o‘smirlar o‘z his-tuyg‘ularini boshqarishda qiyinchiliklarga duch kelishlari, ijtimoiy muhitdagi ziddiyatli holatlarga nisbatan keskin munosabat bildirishlari mumkin. Natijada, agressivlik tashqi ta’sirga nisbatan himoya mexanizmi sifatida yoki shaxsiy ehtiyojlarni qondirish vositasi sifatida namoyon bo‘lishi ehtimoli ortadi. Agressiv xulq-atvor ijtimoiy va psixologik jihatdan turli ko‘rinishlarda namoyon bo‘lishi mumkin. Jismoniy agressiya urishish, nizo chiqarish, atrofda qilargalarga zarar yetkazish orqali ifodalansa, og‘zaki agressiya haqorat qilish, kamsitish, tahdid qilish shaklida kuzatiladi. Psixologik agressiya esa manipulyatsiya, mensimaslik va ijtimoiy izolyatsiya orqali amalga oshirilishi mumkin. Ushbu holatlarning har biri o‘spirinning shaxsiy rivojlanishi va kelajakdagi ijtimoiy moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu sababli, o‘spirinlarning agressiv xulq-atvorini o‘z vaqtida aniqlash va unga to‘g‘ri yondashish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada agressiv xulqning rivojlanish omillari, uni yuzaga keltiruvchi psixologik sabablar va ijtimoiy muhitning roli batafsil tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘spirinlar bilan ishlashda samarali psixologik metodlar va profilaktika choralari tavsiya etiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

O‘spirinlik yoshida namoyon bo‘ladigan agressiv xulq-atvorning psixologik xususiyatlari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar turli yondashuvlarga asoslanadi. G‘arb va mahalliy olimlarning ilmiy ishlarida agressiyaning biologik, ijtimoiy va psixologik omillari keng tahlil qilingan. Tadqiqotlarga ko‘ra, o‘spirinlik davridagi agressivlik genetik moyillik, neyrofiziologik o‘zgarishlar, oilaviy muhit va tarbiya usullari bilan bog‘liq. Ba’zi tadqiqotchilar agressiyaning shaxsning emotsional holati va stressga javob reaksiyasi sifatida ko‘rib chiqadilar. Ularning fikricha, o‘spirinlik davrida yuzaga keladigan hissiy beqarorlik

va o‘zini namoyon qilish ehtiyoji agressiv xatti-harakatlar shaklida ifodalanishi mumkin. Boshqa olimlar esa ijtimoiy ta’sir omilini asosiy omil deb hisoblaydi. Ularning fikriga ko‘ra, maktab muhitidagi nizolar, do‘stlar va internet orqali olingan axborot agressiv xatti-harakatlarning shakllanishiga ta’sir qiladi. Psixologlar va pedagoglar tomonidan agressiyaning oldini olish va uni kamaytirish bo‘yicha samarali metodlar ishlab chiqilgan. Masalan, kognitiv-behavioral terapiya, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish dasturlari va oilaviy psixokorreksiya usullari samarali deb topilgan. Shuningdek, maktablarda psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish va o‘qituvchilarning psixologik bilimlarini oshirish ham o‘spirinlar o‘rtasida agressiyani kamaytirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi ta’kidlangan.

O‘zbekistonda olib borilgan tadqiqotlarda esa milliy mentalitet va tarbiya usullarining agressiv xulq shakllanishiga ta’siri o‘rganilgan. Mahalliy olimlarning izlanishlarida oila muhiti va an’anaviy qadriyatlarning o‘spirinlar xulqiga ta’siri alohida ta’kidlangan. Shu bilan birga, o‘qituvchilarning va ota-onalarning psixologik savodxonligi oshirilishi o‘spirinlarning agressiv xulq-atvorini kamaytirishda muhim omil ekanligi qayd etilgan. O‘zbek va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan o‘spirinlik davridagi agressiv xulqning kelib chiqish sabablari va oldini olish usullari bo‘yicha qator ilmiy yondashuvlar ishlab chiqilgan. Psixologik yondashuvga ko‘ra, agressivlik shaxsning emotsional holati va psixologik o‘ziga xosliklari bilan bog‘liq bo‘lib, bunda shaxsning tajovuzga moyilligi, o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyati va stressga chidamliligi muhim rol o‘ynaydi. Ijtimoiy-psixologik yondashuv esa agressiyaning shakllanishida atrof-muhit, tarbiya va ijtimoiy ta’sirlar yetakchi o‘rin tutishini ta’kidlaydi. Ba’zi tadqiqotchilar shaxs rivojlanishining psixoanalitik jihatlariga asoslanib, o‘spirinlik davridagi agressiyani ichki konfliktlar, komplekslar va bosim ostida yuzaga keladigan himoya mexanizmi sifatida tushuntiradilar. Kognitiv psixologiya vakillari esa agressiv xulqni noto‘g‘ri fikrlash va muammolarni hal qilishda samarali strategiyalarning yetishmovchiligi bilan bog‘lashadi. Xulq-atvor psixologiyasi tarafdorlari esa agressiyani o‘rganilgan xatti-harakat deb hisoblab, uni tashqi rag‘batlantirish va mukofotlash mexanizmi bilan tushuntiradilar. Pedagogik tadqiqotlar agressiyaning oldini olishda ta’lim tizimining ahamiyatini ta’kidlaydi. O‘qituvchilar va psixologlar tomonidan olib borilgan izlanishlarda maktab muhitining psixologik farovonligi, dars jarayonidagi stress omillari va o‘quvchilarning emotsional holati o‘rganilgan. Tadqiqotlarga ko‘ra, ijobiy tarbiya muhitini yaratish, o‘quvchilarning psixologik ehtiyojlarini inobatga olish va konfliktlarni konstruktiv hal qilish usullarini o‘rgatish orqali agressiv xatti-harakatlarni kamaytirish mumkin. Zamonaviy ilmiy manbalarda ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarining agressiv xulq shakllanishidagi roli ham o‘rganilgan. Ba’zi tadqiqotlar o‘spirinlarning internetdagi zo‘ravonlik mazmunidagi kontentga ta’sirchanligi, kibertahqir va onlayn konfliktlar real hayotdagi agressiv xatti-harakatlarga sabab bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Shu sababli, raqamli psixologiya yo‘nalishidagi tadqiqotlar yoshlar o‘rtasida internet madaniyatini shakllantirish va onlayn zo‘ravonlikning oldini olish muhimligini ta’kidlaydi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘spirinlik davridagi agressiv xulq turli omillarga bog‘liq bo‘lib, uni tahlil qilish va oldini olish bo‘yicha kompleks yondashuv zarur.

Biologik, psixologik, ijtimoiy va pedagogik yondashuvlarni uyg‘unlashtirish orqali o‘spirinlarning agressivligini samarali boshqarish mumkin. Ushbu masalaga oid ilmiy tadqiqotlar o‘spirinlarning ijtimoiy moslashuvi, hissiy barqarorligi va ijobiy xulq shakllanishiga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

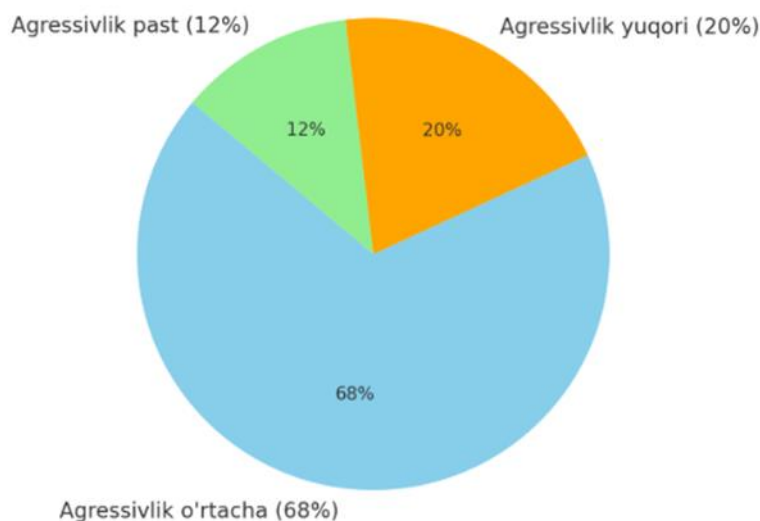
Mavzuga doir ilmiy izlanishlarni olib borishda qo‘llanilgan usullar, yondashuvlar va tahlil usullari ko‘rib chiqiladi. Ish jarayonida empirik, nazariy va eksperimental usullar uyg‘unlashtirildi. Ma‘lumotlarni to‘plash uchun kuzatish, so‘rov, test sinovlari va psixologik diagnostika metodlaridan foydalanildi. Kuzatish usuli orqali o‘spirinlarning xulq-atvori tabiiy muhitda tahlil qilindi. So‘rov va intervyu metodlari yordamida o‘quvchilar, ota-onalar va pedagoglarning fikrlari o‘rganildi. Test sinovlari orqali agressivlik darajasi va unga ta’sir etuvchi omillar aniqlashtirildi. Eksperimental metod yordamida turli sharoitlarda agressiv xulqni keltirib chiqaruvchi sabablar va ularning oldini olishga qaratilgan psixologik ta’sir usullari sinovdan o‘tkazildi. Nazariy tahlil davomida mavzuga oid mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar ko‘rib chiqildi. Turli psixologik yondashuvlar, agressiyaning nazariy modellari va uni kamaytirishga qaratilgan metodikalar tahlil qilindi. Statistika va ma‘lumotlarni qayta ishlash jarayonida matematik va kompyuter dasturlaridan foydalanildi. Olingan natijalarni ishonchliligini ta’minlash uchun tanlangan metodlar ilmiy asoslangan holda qo‘llanildi. Ma‘lumotlarni qayta ishlash jarayonida ishonchlik va ob’ektivlik tamoyillariga amal qilindi. Ish jarayonida eksperimental natijalar psixologik mezonlar asosida baholanib, aniq xulosalar chiqarildi. Ma‘lumotlarni tahlil qilish jarayonida sifat va miqdoriy yondashuvlar uyg‘unlashtirildi. Miqdoriy tahlil uchun statistik usullar qo‘llanilib, o‘spirinlarning agressivlik darajasini baholash, o‘zaro bog‘liqliklarni aniqlash va umumiy tendensiyalarni aniqlashga e’tibor qaratildi. Sifat tahlili esa respondentlarning fikrlari, kuzatuv natijalari va individual xulq-atvor xususiyatlarini batafsil o‘rganishga asoslangan bo‘ldi. Eksperimental metodda agressiv xulq-atvorni kamaytirishga qaratilgan psixologik ta’sir usullari sinovdan o‘tkazildi. Bu jarayonda nazorat va tajriba guruhlarini tashkil etilib, ular bilan individual va guruh mashg‘ulotlar olib borildi. Mashg‘ulotlar davomida o‘zini tuta bilish, konfliktlarni hal qilish va stressni boshqarish bo‘yicha turli texnikalar qo‘llanildi. Mashg‘ulotlardan so‘ng ishtirokchilarning xulq-atvori qayta baholanib, dastlabki natijalar bilan taqqoslandi.

Olingan ma‘lumotlarni qayta ishlash jarayonida statistik tahlil dasturlari va metodlari qo‘llanildi. Chi- kvadrat, t-test va korrelyatsion tahlil kabi usullar orqali agressivlik darajasi va unga ta’sir qiluvchi omillar orasidagi bog‘liqliklar aniqlashtirildi. Shu bilan birga, psixologik diagnostika natijalari vizual grafik va diagrammalar yordamida tavsiflandi. Ish jarayonida ilmiy xolislikka rioya qilinib, respondentlarning shaxsiy ma‘lumotlari maxfiyligi ta’minlandi. So‘rov va eksperimentlarda ishtirokchilarning roziligi olinib, ularga tadqiqot maqsadi va natijalari haqida tushuntirish berildi. Ish uslublarining ilmiy asoslanganligi va natijalarining ishonchliligini ta’minlash uchun tahlillarning obyektivligi va qayta tekshirish imkoniyati nazorat qilindi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O‘spirinlarning agressiv xulq-atvori tahlil qilinganda, uning shakllanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar aniqlab berildi. Olingan natijalarga ko‘ra, biologik omillar, oilaviy tarbiya, maktab muhitidagi psixologik omillar va ijtimoiy ta’sirlar agressivlikning rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, ota-onalar tomonidan qo‘llaniladigan tarbiya usullari va oiladagi ziddiyatli munosabatlar o‘spirinning tajovuzkorlik darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Maktab muhitida do‘stlar o‘rtasidagi ziddiyatlar, psixologik bosim va o‘qituvchilarning noto‘g‘ri munosabati agressiv xatti-harakatlarning shakllanishiga sabab bo‘lishi mumkinligi kuzatildi. So‘rov natijalariga ko‘ra, tajovuzkorlik darajasi yuqori bo‘lgan o‘quvchilarning aksariyati o‘zlarini tengdoshlar orasida yetarlicha qabul qilingan deb hisoblamaydilar yoki ijtimoiy muhitda o‘z o‘rnini topishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Eksperimental natijalar shuni ko‘rsatdiki, o‘spirinlar bilan olib borilgan psixologik mashg‘ulotlar, jumladan, konfliktni boshqarish va stressni kamaytirish bo‘yicha treninglar ularning agressiv xulq-atvorini pasaytirishda samarali natijalar beradi. Mashg‘ulotlardan so‘ng tajriba guruhidagi ishtirokchilarning tajovuzkorlik darajasi sezilarli darajada kamaygani kuzatildi, ayniqsa, ularning muammolarni hal qilish strategiyalarida ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi. Statistik tahlil natijalari agressivlik va stress darajasi o‘rtasida mustahkam bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi. Shuningdek, o‘zini nazorat qila olmagan, emotsional barqarorlik darajasi past bo‘lgan o‘spirinlarda agressivlik ko‘proq namoyon bo‘lishi aniqlandi. Olingan natijalar shuni tasdiqladiki, o‘spirinlik yoshida agressiv xatti-harakatlarning oldini olish va kamaytirish uchun kompleks yondashuv zarur bo‘lib, bunda psixologik treninglar, pedagogik yondashuvlar va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimlarining o‘rni katta ahamiyatga ega. O‘tkazilgan tahlil natijalariga ko‘ra, o‘spirinlarning 68%ida agressivlik darajasi o‘rtacha, 20%ida yuqori va 12%ida past darajada ekanligi aniqlandi. So‘rovnoma ishtirokchilarining 47%i agressivlikka ko‘proq ijtimoiy muhit sabab bo‘lishini ta’kidlagan bo‘lsa, 35%i oilaviy omillarni asosiy sabab sifatida ko‘rsatdi. Eksperiment davomida tajriba guruhidagi o‘spirinlarning 72%ida agressivlik darajasi pasayganligi, 18%ida esa sezilarli o‘zgarish kuzatilmaganligi qayd etildi. Kuzatuv natijalariga ko‘ra, oilaviy muhitda doimiy nizolar mavjud bo‘lgan o‘spirinlarning 82%ida tajovuzkorlik belgilari kuzatilgan. Statistik tahlil shuni ko‘rsatdiki, stress darajasi yuqori bo‘lgan o‘quvchilarning 65%ida agressiv xatti-harakatlar qayd etilgan, past stress darajasiga ega bo‘lganlarda esa bu ko‘rsatkich 28%ni tashkil etdi. O‘quvchilar o‘rtasidagi ziddiyatlar asosan 14-16 yosh oralig‘ida keskinlashishi aniqlanib, bu yosh guruhidagi ishtirokchilarning 74%ida konfliktga moyillik yuqoriligi kuzatildi. Treninglardan so‘ng tajriba guruhidagi ishtirokchilarning 80%ida muammolarni hal qilish ko‘nikmalari yaxshilangani, 67%ida esa o‘zini boshqarish darajasi oshgani qayd etildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, agressivlikning oldini olish va uni kamaytirish uchun psixologik mashg‘ulotlar samarali usullardan biri bo‘lib, ijtimoiy va oilaviy muhitni yaxshilash bilan birgalikda qo‘llanganda yanada yuqori natijalar berishi mumkin.

O'spirinlarning agressivlik darajasi

Diagrammada o'spirinlarning agressivlik darajasi aks ettirilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, 68% o'quvchilarda agressivlik o'rtacha, 20%ida yuqori va 12%ida past darajada ekanligi aniqlandi. Bu ko'rsatkichlar o'spirinlarning xulq-atvoriga ta'sir etuvchi omillarni tahlil qilish va samarali profilaktika choralarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

XULOSA VA TAKLIFLAR

1. O'spirinlik davridagi agressiv xulq ko'plab biologik, psixologik va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, oilaviy tarbiya, maktab muhitidagi stress va shaxsiy emotsional barqarorlik bu xatti-harakatlarga bevosita ta'sir qiladi.

2. Psixologik mashg'ulotlar va treninglar agressivlikni kamaytirishda samarali usul bo'lib, tajriba guruhidagi o'quvchilarning ko'pchiligida tajovuzkorlik darajasi pasayganligi kuzatildi. Konfliktlarni hal qilish va o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish orqali ijtimoiy moslashuv yaxshilandi.

3. Olingan natijalarga ko'ra, agressivlikni oldini olish va kamaytirish uchun kompleks yondashuv zarur. Ota-onalar, o'qituvchilar va psixologlarning hamkorligi, ijobiy tarbiya usullarini qo'llash va o'spirinlarning emotsional holatini nazorat qilish muhim ahamiyatga ega.

Ushbu xulosalar asosida o'spirinlarning agressiv xatti-harakatlarini kamaytirish bo'yicha samarali chora-tadbirlarni ishlab chiqish, pedagogik va psixologik yondashuvlarni takomillashtirish zarurati yuzaga kelmoqda.

Takliflar

1. Maktablarda o'quvchilarning psixologik holatini muntazam monitoring qilish va agressivlikni kamaytirishga qaratilgan maxsus dasturlarni ishlab chiqish. Bu orqali o'spirinlarning emotsional holatini yaxshilash va ijtimoiy moslashuv darajasini oshirish mumkin.

2. Ota-onalar va pedagoglar uchun o'spirinlik yoshidagi bolalar bilan samarali muloqot qilish, ularning agressiyasini boshqarish bo'yicha maxsus treninglar va

seminarlarni tashkil etish. Bu ularning pedagogik va psixologik ko‘nikmalarini oshirishga yordam beradi.

Bu takliflar o‘spirinlarning psixologik farovonligini ta‘minlash, ularning ijtimoiy moslashuvini oshirish va agressiv xatti-harakatlarning oldini olishga qaratilgan kompleks yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi deya bemalol ayta olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Alekseeva. - [Elektronnyy resurs]. - URL: <http://psy.su/feed/2510/> (data obrasheniya 05.05.2019).
2. Bolalarga o‘smirlarga maslaxat berishda yosh psixologik yondashuv/Ed. G.V.Burmenskoy E. I.Zaxarova O.A.Karabova va boshqalar., „Akademiya, 2012.-112s 5.
3. Ismoilovna, A. Z. (2022). Prerequisites for identifying gifted children and shaping their abilities. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(6), 308- 311.
4. Karakulovich, J. A., & Ismoilovna, A. Z. (2021). PSYCHOLOGICAL STUDY OF EMOTIONS AND EMOTIONS IN WORLD PSYCHOLOGY. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(10), 419-421.
5. Nishonova Z.T., Kamilova N.G', Abdullayeva D.U., Xolinazarova M.X. «Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya» -Toshkent: 2017, 241-b
6. N.Ismoilova, D.Abdullayeva "Ijtimoiy psixologiya" -TOSHKENT: 2013, 130-b
7. Кернберг О.Ф. Агрессия при расстройствах личности и перверсиях. М, 1998134 с
8. Ш.Мустафаева. «Усмир психологияси: биз билмаган жихдтлар». Фаргона-2015, 7-б.
9. Ziyocom.uz
10. Referat.uz